

Pohostinnost a zakořenění jako jeden ze základních životních pohybů

Zuzana Svobodová

SVOBODOVÁ, Z.: Hospitality and Rootedness Representing One of the Basic Movements of Life. *Studia Aloisiana*, 8, 2017, 1, s. 5 – 17.

If existence is to bear the attributes of a truly human existence, education must be its prerequisite and its basis. In the article, the necessity of education to make rootedness possible is shown, based on the theory of three movements of human existence by the Czech philosopher Jan Patočka. Rootedness – as well as education – is impossible without basic hospitality. While education is closely tight with the first movement of human existence, its main aim is to lead people to transformation, to an open horizon of the world: Life in Truth. This is, then, where challenges emerge as regards hospitality; its need is felt by people everywhere and every time, especially, when they migrate.

Key words: Jan Patočka, existence, three basic movements of life in Jan Patočka's philosophy, the movement of anchoring or rooting, hospitality

Úvod

Jan Patočka přispěl nejen české filosofii autentickým promyšlením podstaty lidství. Jedním z jeho dodnes citovaných příspěvků je teorie existence, nebo též teorie životních pohybů, teorie pohybů duše, či teorie tří základních životních pohybů.¹ I v současné, migracemi rozpořbované Evropě lze číst

¹ „Domnívám se, že existují ... tři základní pohyby, odpovídající třem nezbytnostem a v tom smyslu základním možnostem lidského života.“ – PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*. Praha : Oikoymenth, 2009, s. 354, srov. s. 318. Srov. PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*. Praha : Oikoymenth, 1995, s. 104, 110, 124; PATOČKA, J.: *Češi II*. Praha : Oikoymenth, 2006, s. 407. O Patočkově teorii tří životních pohybů v angličtině srov. např. ADAMS, S.: Jan Patočka and the Three Movements of Human Existence : From Asubjective to Trans-Subjective Contexts. In: *Judgement, Responsibility and the Life-World : Perth Workshop 2011 Conference Proceedings*. Murdoch University, 2012, s. 29–36. Dostupné z: <http://>

zde vyjádřeně Patočkovy myšlenky jako nosné pro vnímání podstaty člověka. Renaud Barbaras, profesor filosofie na pařížské Sorbonně, věnoval rozboru této Patočkovy teorie v roce 2007 svou publikaci *Le mouvement de l'existence* (česky vyšlo v roce 2016: *Pohyb existence*), přičemž z fenomenologického myšlení Jana Patočky čerpá i ve své knize *Le désir et la distance* (vyšlo též česky: *Touha a odstup*) a ve svém díle *Introduction à une phénoménologie de la vie*.² Profesor Klaus Schaller, profesor pedagogiky a dlouholetý Patočkův přítel, upozorňoval v onom Patočkově jubilejním roce 2007 (sté výročí narození, třicáté výročí úmrtí), že jsou pedagogické motivy z Patočkova díla vypracovány jen nedostatečně.³

Tato studie usiluje o představení Patočkovy teorie životních pohybů. Základní životní pohyb, pohyb zakořenění, je podrobněji analyzován ve snaze ukázat na možnosti prohloubení hlavního pedagogického fenoménu, totiž výchovy, která je tímto pohybem umožněna a jehož uskutečnění otevírá možnost dalších životních pohybů, v nichž je též výchova přítomna. Možnost výchovy souvisí s otevřeností člověka, která umožňuje dialogicky vstoupit do pohostinného prostředí.

Počátky Patočkovy teorie existence lze datovat společně s obdobím vstupu Jana Patočky do odborného filosofického prostředí, neboť ve své habilitační práci z roku 1936, nazvané *Přirozený svět jako filosofický problém*, představuje základ pro první koncepci této teorie. V této původní práci nacházíme zrod budoucí Patočkovy teorie o pohybech existence zejména v místech, kde hovoří o domově. Pro úvahy o základním životním pohybu jsou tedy již tyto úvahy o domově a cizotě, o domově a dálavě velmi důležité.⁴

Naproti tomu píše Jan Patočka ve studii „*Přirozený svět*“ v *meditaci svého autora po třiatřiceti letech* o základní odlišnosti stanoviska ve vnímání světa oproti původnímu vydání. Patočka se zde hlásí k původním myšlenkám Husserlovým, ale též k Heideggerově radikalizaci fenomenologie intencionality ve fenomenologii života a myšlenkám Eugena Finka o ontologické analýze života, která musí být vždy analýzou světa se základními momenty času, prostoru, pohybu. Zde je pak vyjádřen onen objev: „Ontologii života lze rozšířit v ontologii světa, pochopíme-li život jako pohyb v původním smyslu slova. Pohyb, jak mu byl na stopě Aristotelés svým pojmem uskutečňované

philosophy.murdoch.edu.au/jr1/pub/JR&LW_2012_SA.pdf. VARSAMOPOULOU, E.: Three Movements of Life : Jan Patočka's Philosophy of Personal Being. In: *The European Legacy* [online]. 2007, 12(5), 577–588 [cit. 30. 1. 2017]. DOI: 10.1080/10848770701443494. ISSN 1084-8770. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10848770701443494>.

- 2 BARBARAS, R.: *Pohyb existence : Studie k fenomenologii Jana Patočky*. Přeložil Josef Fulka. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2016; BARBARAS, R.: *Touha a odstup : Úvod do fenomenologie vnímání*. Přeložil Josef Fulka. Praha : Oikoymenth, 2005; BARBARAS, R.: *Introduction à une phénoménologie de la vie*. Paris : Vrin, 2008. Srov. DAVIDSON, S.: Patočka, Barbaras, and 'The Movement of Existence'. In: *Research in Phenomenology*, roč. 39, 2009, č. 3, s. 448–454. www.jstor.org/stable/24660240
- 3 Srov. SCHALLER, K.: Pedagogika v životě a díle Jana Patočky. In: *Jan Patočka, české dějiny a Evropa : Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 1.–2. června 2007 ve Vysokém nad Jizerou*. Semily : Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Semily pro Pekařovu společnost Českého ráje v Turnově, 2007, s. 87.
- 4 Srov. např. PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy I*. Praha : Oikoymenth, 2008, s. 189–223.

dynamis. ...*lidský život jakožto dynamis*, jako možnost realizující se...“⁵ Již formulací „jak mu byl na stopě Aristotelés“ Patočka předznamenal, že nepůjde o převzetí Aristotelova pojetí pohybu, přičemž dále konkrétně ukazuje, v čem se od Aristotela odchyluje: „Aristotelovo řešení, podle něhož pohyb je změna na substrátu, umožněná neměnností substrátu, je nedostatečné, protože substrát sám *trvá*, tj. dochází u něho k změně časových určení. Trvání není však pouhá změna časových údajů, argumentů na něčem nečasovém. Trvání i změna jsou v čase, čas musí být faktorem jejich vytváření.“⁶ Zde se Patočka inspiroval koncepcí pohybu vnitřního, vědomě prožívaného, kterou vytvořil Henri Bergson.⁷ Patočka však Bergsonovo pojetí označuje jako nedokonalé, protože je psychologické, založené na neujasněném pojmu vědomí, přičemž zdůrazňuje minulost. Naopak Aristotelovo pojetí zdůrazňuje budoucnost (potenci potence), případně přítomnost, kdy pohyb je „vnucen do času jako řady okamžiků tvořících lineární kontinuum“⁸. Proto Patočka navrhuje radikalizaci Aristotelova pojetí, kdy pohyb je vnímán jako původní život, který sám vytváří jednotu svou i věci, která je v pohybu. „Pohyb to jest, čím se ukazuje, že svět má na určitý čas jisté místo pro určitou jednotlivou skutečnost mezi jinými jednotlivými skutečnostmi.“⁹

Patočka si zde zjevně uvědomuje, že pojetí života jako pohybu je novým zdůvodněním primátu praxe před teorií: „Teprve život jakožto pohyb znamená též podstatný příspěvek k problému oné *praxis*, která je elementem lidského života a dějin a o níž se usiluje nevysloveně nebo výslovně v celé poslední velké epoše moderní filosofie od doby Kantovy.“¹⁰ Radikalizace Aristotelova pojetí pohybu je pak výslovně popsána jako „zvniternění jsoucna“¹¹ ve „svézodpovědném pohybu“: „Veškeré lidské konání je tedy »otevřené« (pro jsoucno a jeho bytí). Otevřené je právě jako jednání, totiž svézodpovědný pohyb, pohyb, který beru na sebe jako akci. Pohyb je uskutečňování možností. Realizace svých možností znamená realizaci toho, čím z povahy věci nejen pro sebe, nýbrž i pro věci jedině člověk může být.“¹²

Jan Patočka tím rovněž kriticky navazoval na Martina Heideggera, který vyjádřil časový ráz lidského pobytu pojmem *starost*, která tvoří jednotnou strukturu tří momentů lidské existence, pobytu (momentů faktičnosti či sebenacházení a upadlosti). Původní časovost (předstih – opětování – okamžik; předstih – situace – to, s čím máme v situaci co činit) není časem chronologickým, ale časem bytostným, na což naváže Jan Patočka svým pojetím existence jako

5 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*. Praha Praha : Oikoymenh, 2009, s. 314. Kurzíva Jan Patočka.

6 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 315. Kurzíva Jan Patočka.

7 Srov. BERGSON, H.: *Durée et simultanéité : A propos de la théorie d'Einstein*. Paris : Félix Alcan, 1922. Český o Bergsonově pojmu „trvání“ například in: BERGSON, H.: *Čas a svoboda : O bezprostředních datech vědomí*. Přeložil Boris Valentinovič Jakovenko. Ozvěny, sv. 5. V Praze : Samcovo knihkupectví, 1947.

8 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 315.

9 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 315.

10 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 316.

11 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 316.

12 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 317.

pohybu, přičemž ukazuje tři základní pohyby, v nichž existence uskutečňuje svůj smysl: zakořenění, sebezvnějšnění, znovuzískání.¹³

S odstupem více než třiceti let od své habilitační práce Patočka zdůrazňuje, že z trojího časového smyslu vyplývají tři pohyby, nestojící na téže úrovni. „Jsou to tři pohyby, poněvadž v nich se uskutečňují tři různé základní možnosti člověka...“¹⁴ Zároveň je ale řečeno: „Tři základní životní pohyby dialektickým vztahem tvoří jeden, jednotu naší životní reality. Jsou k sobě vázány, vzájemně se předpokládají i zatlačují; to je na jejich vztahu právě to dialektické. Dominuje-li jeden, pak ostatní jsou zde, byť v modu absence.“¹⁵ (Proto je nadále i v tomto textu analyzován zejména podstatný, fundamentální, zakládající první pohyb lidské existence.) Nejde o částečné a jednotlivé pohyby, ale o *celkové* pohyby, které „souvisí s tím, že náš život je pohybem, že je náš pobyt na světě stálou cestou“¹⁶. (Částečné a jednotlivé pohyby jsou akty a jednání, v nichž je v daný okamžik celkový pohyb soustředěn a uchýlen, přičemž nelze z částečných a jednotlivých pohybů složit pohyb celkový.)

Tři pohyby života¹⁷

1. Pohyb zakotvení či zakořenění

Základ pro všechny ostatní pohyby života je „*pohyb zakotvení či zapuštění kořenů*“¹⁸. Tento původní pohyb je volání po přijetí, pohostinnosti a přivnutí, které umožňuje zakotvení, zakořenění ve světě. Podle Jana Patočky je v rudimentární formě možný instinktivně-afektivní život již na základě tohoto fundamentálního pohybu, bez dalších dvou pohybů, které na něm stavějí, tj. je to pohyb základní, v něm tkví naše tělesnost, díky němu je možné naše instinktivně-afektivní souznění se světem a původní vládnutí vlastním organismem. Zároveň je zdůrazněno, že se jedná o podobu lidského, nikoli animálního života. Všechny animální funkce u člověka procházejí zlomem, refrakcí, což je dle Patočky dáno prostředím lidsky přetvořeným (prací, tvorbou, kulturou), přičemž nejde jen o nějaké konkrétní sociální prostředí způsobující tento zlom. Přestože je tento pohyb základní, vytváří s ostatními dvěma „trojhlasou polyfonií“¹⁹. Tato „instinktivně-afektivní sféra totálně a průběžně spoluurčuje život ve všech dalších sférách. Náš svět v tom, co má kosmického, co v něm není pouze záležitostí

13 Srov. PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*. Praha: Oikoymenh, 1995, s. 104. Obsah této sedmnácté přednášky z akademického roku 1968 – 1969 byl prosloven na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy.

14 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 318.

15 PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*, s. 114.

16 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 318.

17 V následujícím přehledu bude na základě různých textů Jana Patočky charakterizován zejména fundamentální pohyb, ostatní dva pohyby budou pro účely tohoto textu jen krátce představeny.

18 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 319. Srov. PATOČKA, J.: *Češi II*. Praha: Oikoymenh, 2006, s. 408.

19 PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*, s. 105.

pracovní a utilitistické souvztažnosti, je určen právě touto oblastí. Afektivním pohybem není člověk ponořen do světa jako účelového, praktického milieu, nýbrž jako do všeobjímajícího prostředí krajiny, které v jisté totalitě nás oslovují a předem umožňují i to, že člověk má svět, a ne jen jednotlivé věci.²⁰ Odkazem na kosmicitu vyjadřuje Patočka základní pohostinnost světa vůči člověku. Jedině díky pohostinnému prostředí, umožňujícímu zakotvení či zapuštění kořenů, může člověk být na světě, v řádu, kosmu, nejen mezi jednotlivými věcmi.

Znovu pak Patočka zdůrazňuje výjimečnost pohybu zakořenění pro lidskou existenci: „Tkví to převážně v tomto prvním pohybu, že svět není pouhým korelátém práce, ale rozprostírá se do dálky a časové hloubky, že má v sobě ústřední životní jádro, jádro životního tepla, které není jen přídatkem k jsovcnu toho, co nás obklopuje, nýbrž podmínkou jsovcnosti našeho života.“²¹ Jasně se zde předznamenává, že je-li druhý pohyb zván pohybem práce, pak umožňuje tento první pohyb také pohyb třetí (nejen druhý), který je zván pohybem sebenalezení. Ono ústřední jádro je právě pohostinné prostředí světa, který umožňuje život, nejen výskyt.

Tento první pohyb lidské existence je Patočkou nazýván též „prvotní existencí“²². Ke každému z pohybů náleží zvláštní časová dimenze, spolupohyb, vlastní referent, základní (mezni) situace naší existence, zvláštní druh soběneporozumění, objektivace a ideál. Časovou dimenzí prvního pohybu je minulost – k ní má tento pohyb vztah, k naší původní minulosti, kterou je naše situace, v níž jsme vždy již postaveni do světa. Spolupohybem v pohybu zakořenění je naše odkázanost na druhého člověka, o němž Patočka říká, že je dárce bezpečí, tepla, umožňuje přimknutí, ochranu, přichýlení. „Necháváme se akceptovat tím, že se ukazujeme ve své odkázanosti a že se přimykáme.“²³ Jde tedy o pohyb zakořenění, akceptace, přijímání se spolupohybem dávání; člověk zde jako host přijímá a je pohostinně přijat, díky tomu může spoluvytvářet domov: „Přijetí novorozence do lidského tepla kompenzuje oddělení od těla, tělesnou individuaci. Duševní individuace, propuštění do světa dospělých neznamená opuštění instinktivně-afektivního pohybu, je to jen obrácení situace, je to opakování tohoto pohybu, ale ne jako přijímání, nýbrž jako dávání.“²⁴ Referentem tohoto fundamentálního pohybu je země, neotřesitelná, pevná podložka, která námi proniká jako moc: „Jsme svou povahou, životní skladbou *pozemšťané*. Tělesnost našich životních cílů je projev moci země v nás.“²⁵ Základní situaci této prvotní existence je nahodilost: „Život v této oblasti je určen nahodilostmi nejrozmanitějšího druhu, biologickými, situačními, tradičními (zvyky), individuálními (dovednostmi).“²⁶ Zvláštní druh soběneporozumění tohoto

20 PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*, s. 105.

21 PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*, s. 105.

22 PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*, s. 106.

23 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy I*, s. 320, 355.

24 PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*, s. 105; srov. s. 110.

25 PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*, s. 106 – kurzíva Jan Patočka.

26 PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*, s. 106, srov. s. 111. Srov. PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 325.

základního pohybu, druh původní nepravdivosti, sebezakrytosti, se projevuje v kontaktu s linií druhého pohybu, pohybu práce. Vnitřní nepravdivost se projevuje potlačením, zatlačením sféry prostředků, služebnosti a práce – ta je ignorována, zakryta. Objektivace tohoto pohybu se odehrává dle Patočky v hlubinné psychologii.

První životní pohyb je podmínkou pro bytost, která má z bezprostřednosti vztahu pohostinného přijetí a náklonnosti proniknout ven zrušením bezprostřednosti, sebezprojekcí, prací, v níž je instinktivnost nahrazena zájmem. „Pohyb zakořenění je pohyb od jedné sféry životního tepla, kterou recipujeme, k druhé, kterou tvoříme. K tomuto pohybu patří ne jako součást, nýbrž jako integrující střed určité porozumění sobě, svým základním možnostem, které teprve umožňuje vnímat, setkávat se s věcmi jako jsoucími ve světě a zároveň zasahovat do tohoto světa pohybem.“²⁷

Instinktivně-afektivní život má dle Patočky estetický životní ideál, „jde mu o šťastný okamžik, slast, bezprostřednost, je tu zakotveno to, co se nazývá štěstí“²⁸. „Štěstí je zároveň naplnění a nahodilost.“²⁹ (Patočka je si vědom řeckého základu: *tyché*, náhoda či nahodilost je vnímána lidmi jako štěstí, *eutychia*, nebo neštěstí, *dystychia*.) V tomto pohybu akceptace není „žádný postranní úmysl; a přece je zároveň tím, čeho je třeba a bez čeho nemůže vzniknout přijetí nové bytosti. V tomto klenutí, v jeho zastínění zakotvuje nezbytně lidský život – to je jeho podmínka faktická i podmínka smyslodajná“³⁰. Zde se dává možnost uskutečnění, *factum*, i možnost nalezení smyslu, *logu*. Pokud není prostředí pohostinné, není dialogické, nemohou se vytvářet živoucí vztahy, které nese smysl – *logos*. „V pohybu zakotvení se tedy utváří ona prastruktura, která náleží jako všeobecný rámec k lidskému světu: ty – já – společné okolí ... Zde je pramen oné struktury domov – *cizota*, kterou je možno považovat za jednu z podstatných dimenzí přirozeného světa.“³¹ Na tomto místě se jasně ukazuje, jak v textu „Co je existence?“ z roku 1969 se Jan Patočka vrací k pasážím o domově a *cizotě* ze svého habilitačního spisu a provazuje je s interpretací lidské existence jako trojího pohybu.

Uskutečnění domova je možné jen díky pohybu v otevřenosti, pohybu akceptace, přijetí a pohostinnosti, která umožní zakotvit, zakořenit. A naopak, bez pohostinného prostředí je ohrožena možnost nalézt domov jako prostředí k zakořenění i uskutečnění výchovy, bez výchovy se pak nemůže svobodně utvářet osobnost, tedy je ohrožen též osobní příspěvek v pohybu práce i pohyb průlomu a sebenalezení.

27 PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*, s. 110–111.

28 PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*, 1995, s. 111. Srov. PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 325.

29 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 325.

30 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 324.

31 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 356.

2. Pohyb práce či pohyb sebezbavení sebezprodloužením

Druhý pohyb existence je umožněn sebeprojekcí, projekcí sebe do věcí, zvětčováním sebe v životě práce a boje, fungování, obstarávky, což je zváno také (sebe)odcizení, sebezbavení sebezprodloužením. Člověk si v této snaze všímá pouze věcí, které mu mohou sloužit (tj. prodloužit jeho možnosti). Svět, druhé i sebe člověk chápe jako předmět užitku, se kterým lze manipulovat a zbavit jej autentičnosti. Také v tomto pohybu „sebereflexe, kde člověk žije, aby potřeboval a byl potřebován ..., kde už není zaštitěn společenstvím blízkých lidí“³², „nad námi vládne to, z čeho jsme se vyčlenili – země ..., ale ne již v podobě bezprostřední instinktivní moci. ... Je to svět prostředků, v němž místo instinktu nastupuje zájem, reflektované instinktivní cíle, instinktivní cíle uvědoměné, habitualizované“³³. Ve druhém pohybu člověk reprodukuje svou život práci, nikoli instinktivně-afektivně. Také tento pohyb je spolupohybem, lidé jsou v něm vztaženi, neizolováni. Jde o oblast smyslu, v níž je náš svět světem služebností, práce a tvorby. Časová dimenze druhého pohybu existence je přítomnost. Druhem neporozumění v tomto druhém pohybu je interesovanost – člověk si všímá pouze toho, co je ve shodě s jeho zájmy, přehlíží to, co jim odporuje. Je to zvláštní způsob nepravdivosti, neporozumění sobě, zaslepení druhých a sebezaslepení, které souvisí se situací boje, utrpení a provinilosti, které nechce tyto věci vidět, existence v tomto pohybu je interesovaná, redukována na svoji úlohu. Mezní situací tohoto pohybu je utrpení, boj, vina. Objektivaci života na tomto stupni vykonávají sociální vědy. „Ideálem druhé životní linie je ideál asketický. Sebezprodloužování se děje v prostředí askeze, překonání instinktivního, prostředního. Nakonec sice sleduje instinktivní cíl, ale askeze je prostředkem.“³⁴ Zatímco linie prvního životního pohybu byla kroužící, druhá linie je přímá, nikoli uzavírající se do sebe, ale směřující dál (v práci a boji se usiluje o to dosáhnout či být dál, výše, více, lépe).

3. Pohyb průlomu či sebenalezení

Ve třetím životním pohybu člověk činí pokus zlomit vládu země vlastním lidským pohybem, pohybem existence. V tomto pohybu otevřenosti, sebenalezení, nastává průlom v odcizení, vzmach, vztažení se k sobě samému a ke světu v celku, kdy člověk chápe, že je konečnou existencí, která je celou svou podstatou otevřeností, že má být k něčemu, že se potřebuje vzdát sebe, ve svobodě se nabídnout, protože je v základě jsoucnem obětovaným. Jan Pa-

32 PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*, s. 124.

33 PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*, s. 111.

34 PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*, s. 112.

točka téma oběti ke konci života nejen promýšlí, ale také zcela radikálně žije.³⁵ Tento pohyb je také nazýván pohybem existence ve vlastním smyslu, pohybem sebezískání, životem v pravdě. To, co v předchozích pohybech leželo mimo zorný úhel, je zde jistým způsobem do života zase integrováno. Člověk se zde již nepočítá k věcem, nevztahuje se prostřednictvím světa k věcem ve světě, ale ke světu jako takovému. Člověk se nyní odvrací od anonymního konzumního života, chápe, že lidská konečnost nemůže být překonána žádným praktickým obstaráváním, přijímá svou konečnost jako podstatnou charakteristiku sebe sama. Takto uvědomělá konečnost člověka zavazuje k odpovědnosti za vlastní život, vede jej k péči o duši (*epimeleia tés psychés*). Konečnost je mezní situací tohoto pohybu. Zaslepení konečností je příslušná nepravdivost tohoto pohybu. „Třetí pohyb je pokusem o otřesení vlády země v nás, otřesení toho, co nás v oddělenosti poutá.“³⁶ Tento pokus o průlom není již snahou „o ovládnutí, zmocnění se, není to vůle k vládě, nýbrž snaha o jasnost o své situaci, o přijetí té situace a s touto jasností proměna té situace“³⁷. Jde o pokus o prolomení pozemskosti tím, že konečnost, situovanost, pozemskost, smrtelnost je integrována do existence. Příslušnou časovou dimenzí třetího pohybu života je budoucnost. Objektivací tohoto pohybu jsou humanitní vědy v hlubokém slova smyslu, tedy vědy o řeči, básnictví, myšlenkách, mýtu, náboženství. Patočka při výkladu tohoto pohybu lidské existence hovoří o Pravdě, Slovu, které se stalo tělem, o bohočlověku, plně „pravdivém“, žijícím cele v odevzdanosti. Také ale hovoří o jeho nezbytné smrti, ale též o zmrtvýchvstání: „Bohočlověk tedy bude nezbytně zahuben: neboť to je jediný radikální způsob, jak „svět“, který nevidí než jsoucno, se ho může zbavit. Zároveň však nezbytně vstává z mrtvých: neboť pravda, na kterou mířila smrtící zbraň, od níž chtěla odstranit nejhroznější představitelnou mukou, spojenou s konečnou smrtí, nemůže touto zbraní být zasažena, není to žádná věc, není to nic, co by bylo v dosahu ničivé nitrosvětské síly.“³⁸ O životu, který je v odevzdanosti, je Patočkou řečeno, že je v určitém smyslu životem věčným, v němž však není smrtelnost odstraněna, ale v této odevzdanosti, v níž člověk opustil orientovanost na sebe sama, vytváří s těmi, kdo si v této odevzdanosti rozumějí, „jednotné společenství odevzdanosti, společenství oddané službě, které jedince překračuje“³⁹. Toto pojetí lidské existence považuje Patočka sám za vlastní přínos promýšlení lidského života

35 Srov. Dopis 1/77, Jan Patočka Miladě Blekastadové, Praha 7. 1. 1977, s osudným Patočkovým připsáním pod datem „*Tři sedmičky snad nejsou tak zlověstné!*“, ale zejména se slovy, která prozrazují tušení budoucnosti po zveřejnění Charty 77 ve dnech 6. – 7. 1. 1977: „*Ale kdoví, co bude, jsem dost pesimista, protože nějak se na mne všecko valí, nebylo mi ovšem a není možno jinak. Trochu se divím, že někteří přátelé si mohli myslet, že se z toho dá vyjít suchou nohou, já sám si myslím, že nás to všechny semele, ale nelze jinak, se ctí se jinak žít nedalo.*“ – PATOČKA, J.: *Korespondence s komeniologií I*. Praha : Oikoyemh, 2011, s. 204–206. (Jan Patočka zemřel 13. 3. 1977 v důsledku dlouhotrvajících a vysilujících policejních výslechů.) Srov. též Dopis 2/77, Jan Patočka Marcelle Denisové, Praha, únor 1977, dále Telegram 3/77, Jan Patočka Klausí Schallerovi, Praha 10. 2. 1977 – PATOČKA, J.: *Korespondence s komeniologií II*. Praha : Oikoyemh, 2011, s. 65–68, 292.

36 PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*, s. 112.

37 PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*, s. 113.

38 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 333.

39 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 334.

a světa ve své době: „Třetí životní pohyb, ten, který je vůči prvním dvěma ve vazbě spojení a zatlačení, tedy v dialektické vazbě, objevuje tady podstatnou dimenzi přirozeného světa, tu, která není *dána*, uniká vněmu i vzpomínce, uniká věčné identifikaci, a přece tento svět podstatně podmiňuje. Tuto oblast jak pozitivisté, tak Husserl ve svých popisech a rozborech »přirozeného« světa našeho života pominuli.“⁴⁰

Zakořenění, výchova a pohostinnost

Při výkladu prvního z pohybů lidské existence bylo uvedeno, že toto zakořenění spoluurčuje život ve všech dalších sférách. V dopise Klausovi Schallerovi napsal Jan Patočka: Výchova je doma v prvním z pohybů, v pohybu zakořenění, akceptace. „Podstatou výchovy je přivést dozrávajícího, tj. osamostatňujícího se člověka k základní krizi lidského života – přivést jej k »obratu«, k obrácení od subjektivní (...) vázanosti, subjektivního chápání situace (...) k pochopení lidského privilegia pravdy ve smyslu asubjektivní otevřenosti. Tedy nejen dát člověku do rukou prostředky, aby zvládal úkoly druhého pohybu, ale také jej otevřít pro to, pro co své prostředky může a má nasadit.“⁴¹ Patočka sice svá slova – na žádost Klause Schallera o napsání třech až čtyřech vět o základech pedagogiky pro slovníkové heslo⁴² – uvedl „základy pedagogiky“, ale ihned připomenul své váhání charakterizovat „...svou skromnou věc (...) těmito povznášejícími slovy“⁴³. Klaus Schaller dobře porozuměl tomu, že sice výchova je doma v prvním z pohybů, ale je-li její podstatou přivádět k obratu, k otevřenému horizontu světa, k životu v pravdě, pak prostupuje všemi pohyby. Bez pohostinného prostředí by nebylo možné ve světě jako řádu – kosmu – zakořenit, zakotvit, bez tohoto zakotvení by člověk nemohl být chován, ani vychován, bez pohostinného prostředí nebývá ani výchova akceptována, ale odmítána.

Podle Jana Patočky je první pohyb zkušeností, že jsem přijímán, jako jiný, oddělený, s jinakostí, a přesto (či proto) je mi poskytována výživa – původní význam řeckého termínu *paideia* –, základní předpoklad kultury, výchova. Pokud není otevřenost, nelze přijímat ani živiny. Otevřenost je a byla poznána jako tajemná lidská možnost: člověk je oslovitelný – člověk může oslovit, vnímat, odpovídat, komunikovat, uskutečňovat se jako dialogická bytost. Pokud by nebyla možná výchova, pak by nebyla šance ani na druhý pohyb existence

40 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 334 – kurzíva J. Patočka.

41 Dopis 4/69. Jan Patočka Klausovi Schallerovi. Psáno v Praze 11. 8. 1969. – PATOČKA, J.: *Korespondence s komeniologií II*, s. 126.

42 Schallerova žádost viz dopis 3/69. Klaus Schaller Janu Patočkovi. Psáno v Bochumi 8. 7. 1969. – PATOČKA, J.: *Korespondence s komeniologií II*, s. 125.

43 Srov. dopis 4/69. – PATOČKA, J.: *Korespondence s komeniologií II*, s. 126. Slovníkové heslo nakonec pro *Lexikon der Pädagogik* (Freiburg : Herder, 1970) napsal z časových důvodů Schaller sám. Srov. dopis 5/69. Klaus Schaller Janu Patočkovi. Psáno v Bochumi 19. 8. 1969. – PATOČKA, J.: *Korespondence s komeniologií II*, s. 129.

jako pohyb práce (činnosti na základě svobodné volby), tento pohyb by se proměnil v otročení, ve skutky ze zoufalství, v závislost. Jinakost zažívaná v prvním pohybu připomíná možnost učít se – něčemu novému, dosud nepoznanému, nikoli ze sebe sama, ale z druhého, z jeho neredukovatelné jinakosti, která pak připomíná také odpovědnost – připomíná, neboť odpovědnost mám jako člověk ještě dříve, než jsem se pro ni rozhodl, jako *imago dei* mám odpovědnost za druhého a za svět, dříve, než se pro ni rozhodnu. Skrze pohostinnost se může uskutečňovat lidskost, člověk je k pohostinnosti vyzván jako bytost schopná a vyzvaná k dialogu.

Výchova je fundamentální, základní lidská možnost. Nelze ji vnímat pouze jako reálný společenský proces, kterým bezpochyby je, ale pokud jde o samu otázku po podstatě výchovy, pak je třeba ji vnímat jako široký fenomén podílející se podstatným způsobem na utváření lidskosti (protože lidským se člověk nerodí, ale teprve stává), na pohybu lidské existence. „Výchova je proces, který má člověka udělat svobodným.“⁴⁴ Ve výchově „...přichází duch k svému sebevědomí, proto je výchova vlastní završení světového procesu, je to kosmický proces“⁴⁵. Výchova je proces tvorby – tvorby, nikoli výroby; podstatné je, že výchova značí životní pohyb, tedy živý, nikoli mechanický proces. Výchova je projevem pohostinnosti, jako taková je nesamozřejmá, otevřená, k obratu či vytřesení z dosavadních jistot vedoucí činnost, která má probudit člověka k aktivní péči o životní princip, k aktivní péči o duši.

Když Jacques Derrida promýšlí základy pohostinnosti, upozorňuje na různé typy pohostinnosti – čistou pohostinnost (pohostinnost navštívení) a pohostinnost pozvání. Pohostinnost navštívení je nepodmíněná, proto je nazývána také čistou. Spočívá v otevřenosti domova, v možnosti nechat návštěvníka vejít, aniž po něm žádáme vysvětlení či doklady. Čistá a nepodmíněná pohostinnost otevírá domov a nežádá záruky. Zároveň ale Derrida uznává: „Tato čistá či nepodmíněná pohostinnost není politickým nebo právním pojmem. Organizovaná společnost, jež disponuje svými zákony a chce si zachovat svrchovanou vládu nad svým teritoriem, kulturou, jazykem a národností, rodina nebo národ, usilující o kontrolu nad poskytováním pohostinnosti, ve skutečnosti musí pohostinnost omezovat a podmiňovat.“⁴⁶ Pohostinnost pozvání je touto podmíněnou a omezenou pohostinností, kdy do domu vstupuje jen ten, kdo se může prokázat dokladem – „pozvánkou“. Na rozdíl od Immanuela Kanta promýšlí Jacques Derrida v souvislosti s pohostinností takovou demokracii, která by nebyla bytostně spjata s občanstvím, a která by poskytovala lidská práva podle ideje deklarací lidských práv, tedy podle ducha, který není svázán stavem litery či literou státu. Zde je základem důstojnost člověka, která pramení nikoli v jeho individuálních schopnostech, ale v možnosti akceptovat

44 PATOČKA, J.: *Péče o duši I*. Praha : Oikoymenh, 1996, s. 432.

45 PATOČKA, J.: *Péče o duši I*, s. 404. Srov. BABICKI, Z., STĘPKOWSKI, D. (ed.): *Pedagogika wobec duchowości – duchowość wobec pedagogiki*. 1. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2016.

46 DERRIDA, J., ROUDINESCO, É.: *Co přinese zítřek?* Praha : Karolinum, 2003, s. 89.

pohostinný, dialogický řád světa, v něm zakořenit a umožnit důstojně v pohostinnosti zakořenit i jiným.

Bez pohostinnosti nelze přijímat živiny, *paideiu* – výchovu, bez výchovy, přijetí, akceptace nelze očekávat zakořenění, zakotvení ani pohyb práce a služby. Je tedy existenčně prozíravé od zemí a domovů otevřených, pohostinných, jestliže nestaví zdi na svých hranicích, ale namísto toho promýšlejí způsoby přijetí, soužití a souladu. Umožňují tak uskutečnění fundamentálního pohybu existence, na němž mohou vyrůst pohyby práce a pohyby sebenalezení. Ukazují tak pochopení fundamentální odkázanosti člověka v základním pohybu existence, pochopení základní vazby člověka k druhému a k sobě samému; je to „rozumějící chování, které odhaluje prvotní jsoucno, jež nás ve světě a z něho oslovuje“⁴⁷. Platí zde i Patočkova slova: „Vše, co konáme, každá naše funkce ústí zpátky do života: každé vycházení ze sebe je zároveň cestou zpátky, životní pohyb je uzavřená křivka...“⁴⁸ Pokud by naše jednání bylo prosté pohostinnosti, bude tato životní křivka zkrácena, neboť by tím došlo k rozrušení či odumření kořenů, z nichž může život čerpat živiny. Bez prvního z pohybů, bez pohostinného pohybu akceptace, přijetí, umožňujícího zakotvení, zakořenění, by nebyla možná výchova (která má být více než jen chovem), nebyl by umožněn lidský kosmos.

Závěr

Jan Patočka kriticky navázal na průkopníky fenomenologie – Husserla i Heideggera – a nabídl originální podíl v poznání přirozeného světa včetně otázky po čase a lidském životu v čase. Ve svém popisu lidské existence jako trojitého pohybu odkazuje na novou dimenzi – vzhledem k pozitivistům a Husserlovi – přirozeného světa, která tento přirozený svět podmiňuje. V ní nejde o interesovanost věcmi či idejemi, ale o vydanost, odevzdanost. Zde se žije „v tom, co spojuje a otvírá, protože je to otevřenost sama“⁴⁹. Bez této základní pohostinnosti, která není samozřejmou a nezničitelnou daností, ale k níž je člověk vyzván, není možné rozvinutí života v jeho lidskosti, bez této otevřenosti a vydanosti druhému není možný svobodný lidský život, život autentický, pravdivý. Výchova, která je umožněna přijetím, přimknutím se a otevřeností, tato *paideia* založená na lidské možnosti otevření sebe světu a druhým, zůstává nadějí pro lidství života člověka, v ní se může člověk stávat svobodným, autentickým, pravdivým a odpovědným. Skrze pohyb výchovy může člověk v lidském společenství participovat na otevírání pro smysl, logos, pravdu.

Patočkův náhled na život jako dialektický pohyb přijetí, práce a odevzdanosti je výzvou také dnešní době, která hledá a prakticky určuje také

47 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 320.

48 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 320.

49 PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*, s. 333.

vlastní cesty pohostinnosti. Lze se na závěr tázat – a snahou odpovídat i ve svém jednání tak prokazovat snad také praktičnost filosofických témat:

Jakou pohostinnost poskytuje matka svým tělem pro dítě? Jakou pohostinnost chtějí poskytovat školy dětem? Jakou pohostinnost chtějí poskytovat církve tápajícím, hledajícím, hříšníkům? Jakou pohostinnost poskytujeme v uprchlických táborech?

Jak je možné zakotvit tam, kde nelze spustit kotvu a prodlévat? Jak je možné růst, když nejsou poskytnuty podmínky pro zakořenění?

Použitá literatura

- ADAMS, S.: Jan Patočka and the Three Movements of Human Existence : From Asubjective to Trans-Subjective Contexts. In: *Judgement, Responsibility and the Life-World : Perth Workshop 2011 Conference Proceedings*. Murdoch University, 2012, s. 29–36. ISBN 978-1-921877-03-2. Dostupné z: http://philosophy.murdoch.edu.au/jrl/pub/JR&LW_2012_SA.pdf.
- BABICKI, Zbigniew, STĘPKOWSKI, Dariusz (ed.): *Pedagogika wobec duchowości – duchowość wobec pedagogiki*. 1. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2016. ISBN 978-83-8090-236-7
- BARBARAS, R.: *Introduction à une phénoménologie de la vie*. Paris : Vrin, 2008.
- BARBARAS, R.: *Le désir et la distance : Introduction à une phénoménologie de la perception*. Paris : Vrin, «Problèmes et controverses», 1999.
- BARBARAS, R.: *Le mouvement de l'existence : Études sur la phénoménologie de Jan Patočka*. Chatou : Éditions de la Transparence, 2007.
- BARBARAS, R.: *Pohyb existence : Studie k fenomenologii Jana Patočky*. Přeložil Josef Fulka. Červený Kostelec : Pavel Mervart, 2016. ISBN 9788074651977
- BERGSON, H.: *Čas a svoboda : O bezprostředních datech vědomí*. Přeložil Boris Valentinovič Jakovenko. Ozvěny, sv. 5. V Praze : Samcovo knihkupectví, 1947.
- BERGSON, H.: *Durée et simultanéité : A propos de la théorie d'Einstein*. Paris : Félix Alcan, 1922.
- DAVIDSON, S.: Patočka, Barbaras, and 'The Movement of Existence'. In: *Research in Phenomenology*, roč. 39, 2009, č. 3, s. 448–454. www.jstor.org/stable/24660240
- DERRIDA, J., ROUDINESCO, É.: *Co přinese zítřek?* Praha : Karolinum, 2003.
- PATOČKA, J.: *Češi II*. Sebrané spisy Jana Patočky. Sv. 13. Praha : Oikoymenh, 2006.
- PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy I*. Praha : Oikoymenh, 2008.
- PATOČKA, J.: *Fenomenologické spisy II*. Praha : Oikoymenh, 2009.
- PATOČKA, J.: *Korespondence s komeniologi I*. Praha : Oikoymenh, 2011.
- PATOČKA, J.: *Korespondence s komeniologi II*. Praha : Oikoymenh, 2011.
- PATOČKA, J.: *Tělo, společenství, jazyk, svět*. Praha : Oikoymenh, 1995.
- PATOČKA, J.: *Umění a čas I*. Sebrané spisy Jana Patočky. Sv. 4. Praha : Oikoymenh, 2004.

- SCHALLER, K.: Pedagogika v životě a díle Jana Patočky. In: *Jan Patočka, české dějiny a Evropa : Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 1.-2. června 2007 ve Vysokém nad Jizerou*. Semily : Státní oblastní archiv v Litoměřicích – Státní okresní archiv Semily pro Pekařovu společnost Českého ráje v Turnově, 2007. ISBN 978-80-86254-16-6
- VARSAMOPOULOU, Evely: Three Movements of Life : Jan Patočka's Philosophy of Personal Being. In: *The European Legacy* [online]. 2007, 12(5), 577–588 [cit. 30. 1. 2017]. DOI: 10.1080/10848770701443494. ISSN 1084-8770. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10848770701443494>.

PhDr. Zuzana Svobodová, Ph.D.
Jihočeská univerzita
Teologická fakulta
Kněžská 8, CZ – 370 01 České Budějovice
e-mail: svobodz@tf.jcu.cz